

Településfejlesztési minta, avagy „koraszülött, megtagadott siker”?

Tordas, a szövetkezeti mintafalu

Hajdú Zoltán

Bevezetés

Beluszky Pál tiszteletére, aki az 1950-es évek közepétől tudatosan megélte a magyar falu átalakítását, majd tudományos tevékenységében a szemtanú hitelességével érzékeny „híradója” lett e folyamatnak.

A lakhatás, a települések egyéni és közösségi történeti folyamatai, gazdasági, társadalmi, politikai, szociológiai stb. összetevői többször és alapvetően átalakultak Magyarországon. Hosszú távú történeti időszakban az egyén és a közösség településhasználata szinte minden tekintetben összekapcsolódott, egymást (a közvetlen természeti földrajzi környezettel, a helyben elérhető építési anyagokkal „színesítve”) kölcsönösen befolyásolva alakult.

A közösségi, illetve állami építkezések (templomok, kolostorok, hivatalok, várak, majd laktanyák, iskolák stb.) – funkcionális, technikai, ideológiai elemekkel kombinálódva – mindenkor korszakhoz kötötten jelentek meg a településeken belül, lényegében komplex rendszerként írhatóak le. (Az építési történeti stílusok leginkább a közösségi építkezések alapján alakultak ki, fogalmazódtak meg.) A másutt kialakult minta követése, az „utánzás” folyamatosan jelen volt mind az egyének, mind pedig a közösségek építési tevékenységében.

A modernizáció időszakában – húzzuk meg bármilyen konkrét időpontban a kezdetét –, különösen a 19. század végétől az egyik leglényegesebb tendencia az, hogy a korábbi közösségek (egyházak) és az új ipari nagyvállalkozások (bányák, gyárak), az egész országot átfogó közlekedési rendszer (MÁV) sajátos építési, település-fejlesztési tevékenysége mellett az állam lényeges és tényleges, szinte mindenre kiterjedő, növekvő befolyással kezdett rendelkezni a települések életében. Állami (tisztviselői, munkás) lakótelepek épültek, szociális építési-fejlesztési támogatásokkal befolyásolták egyes társadalmi rétegek jobb lakhatását (ONCSA-telepek).

A magyar társadalmi tudatban és társadalompolitikai gondolkodásban a települések, különösen a tanyák és falvak sorsa nemzetpolitikai jelentőségre tett szert. Szabó Dezső 1919-ben megjelent „*elsodort*”, majd 1936-ban a Teleki Pál irányításával és előszavával megjelent „*el-süllyedt*”, Fodor Ferenc tollából 1940-ben az „*el nem sodort*” falu kapott sajátos tartalmat. A magyar szociográfia 1920 és 1945 között még több „állapot-típushelyzetet” dolgozott fel.

A két világháború közötti időszakban a Hangya szövetkezeti mozgalom¹ egy gazdasági, társadalmi, településpolitikai stb. szempontból nagyon fontos kísérletbe, fejlesztési tevékenységbe kezdett: a modernizáció egyik fontos lépéseként szövetkezeti mintafalu kialakítását határozták el. A választás a Fejér megyei Tordásra esett, ahol a szövetkezeti mozgalomnak jelentős hagyományai voltak, viszonylag közel helyezkedett el Budapesthez, nem egy elmaradott, periférikus település volt.

Nemcsak szövetkezeti mintafaluban, hanem „szövetkezeti mintajárás” kialakításában, létrehozásában is gondolkodott a Hangya vezetése. A szövetkezeti mintajárás kialakítása a vidéki modernizációs cél egyik eszköze lett. Az 1940-es évek közepére kialakult a „szövetkezeti Magyarország” egyfajta sajátos, „szövetkezhierarchikus” képe: mintafalu, mintajárás, szövetkezeti ország.

Az 1945 utáni diktatórikus átalakítás megtagadta a magyar talajon kialakult, eredményesen és társadalmi legitimáció mellett tevékenykedő szövetkezeti mozgalmat. Ugyanakkor az 1940-es évek végétől – más tartalommal – ismét megjelent a „szövetkezeti falu”, a „szövetkezeti község”, a „szövetkezeti város” kategóriája a politikai-ideológiai mintateremtés folyamatában.

A két világháború közötti faluirodalom jó néhány alkotása újra megjelent, a Tordas szövetkezeti mintafalu formálását bemutató és dokumentáló hatalmas monográfia azonban nem. Ebben feltehetően csak mellékes szerepet játszott az, hogy a mintateremtés egyik jelentős közreműködőjének, a kötet összeállítójának, Wünsch Frigyesnek (1892–1946) a megítélése körül a rendszerváltás óta is konfliktusok vannak.

Szövetkezeti mintafalu a két világháború között

Ha valaki rátekint a könyvek címére, azt gondolhatja, hogy valami elírás történt, hiszen hogyan lehetne 1943-ban „szövetkezeti mintafalu” létrehozásáról önálló kötetet megjelentetni. A korszak és a könyv címe, a jelzett tartalom látszólag „nem fér össze”, de csak látszólag. A magyar szövetkezeti mozgalom nem a szocializmus időszakának a szülőtte, hanem a magyar vidéki modernizáció egyik szerves jelensége volt a 19. század végétől, a 20. század első felében szélesebb körben és hatásmechanizmussal kibontakozva.

A szövetkezeti mozgalom kibontakozását és kiszélesedést csak néhány számmal szemretném szemléltetni: 1898-ban 29, 1906-ban 676, 1914-ben 1276, 1922-ben 1969 szövetkezet működött az országban. A Hangya az ország egyik legszerteágazóbb szervezetévé vált, gazdasági tevékenysége mellett Budafokon, majd másutt is Hangya munkásházakat, munkáslakásokat is épített.

A Károlyi Sándor (1831–1906) által elindított szövetkezeti mozgalom egyik ideológiai képviselője és gyakorlati végrehajtója Balogh Elemér (1871–1938) volt. Ezért róla, nem pedig Károlyi Sándorról neveztek el a tervezett, majd kialakított mintafalut. Nemcsak szobrot készítettek róla, valódi emléket állítottak neki: „Egy magyar falut szövetkezeti szempontból

¹ A Hangya szövetkezeti mozgalom létrejöttétől kezdve nagyon sokféle pozitív, részben negatív célt, értékrendet hordozott. Ha csak a 25. évfordulójára megjelent „önkép” alapján formálunk véleményt, akkor azt látjuk, hogy a gazdaság keresztény értékrendjének előtérbe helyezése párhuzamosan történt a többször emlegetett „galíciaiak”, a vidéki zsidóság szerepének nagyon negatív értékelésével.

tökéletesen kiépítünk, ezzel szövetkezeti mintafalut teremtünk s azt Balogh Elemérről nevezzük el.” (Wünscher 1943, 19. o.)

Ha csak a szövetkezeti mintafalu kialakításának közvetlen előzményeit nézzük – s nem térünk ki a magyar szövetkezeti mozgalom teljes történeti, részben településtörténeti összefüggéseire² –, akkor azok 1938-ban gyökereznek. Több korábbi elméleti elgondolás után ekkor vetődött fel a szövetkezeti mintafalu kialakításának konkrét, gyakorlati kérdése.

A szövetkezeti mintafalu létrehozásának céljaként, koncepcionális háttereként a következőket fogalmazták meg:

- azon szövetkezeti létesítmények bemutatása, amelyek gyakorlati alkalmazásukkal elősegítik a falu anyagi és erkölcsi jólétének fokozását,
- az elméletben megfogalmazott elképzelések gyakorlati kipróbálása, az ideák ellenőrzése élő közegben,
- a mintaszerű gazdálkodás elősegítése,
- a szövetkezeti mintafalu élete, sikere másutt is bemutatható legyen, hogy az „elmélet és a gyakorlat összekapcsolva” milyen eredményeket mutathat fel egy falu életében.

A terv kivitelezésére 1938. szeptember 22-i ülésén a Hangya Szövetkezeti Központ „Szövetkezeti Tanulmányalapot” létesített, hogy a szükséges tevékenységet, beruházásokat finanszírozni tudják. A tanulmányalap választmányába a magyar társadalom különböző rétegeinek képviselőit hívták meg (az egyházi, gazdasági, politikai élet országos és megyei személyiségei, egyetemi oktatók, „vidékfejlesztők” stb.), köztük Fodor Ferenc geográfust, egyetemi tanárt is. (A jegyzőkönyvek szerint Fodor Ferenc maga is részt vett a munkálatok indításában, s a kivitelezés során is többször jelen volt.)

A Budapesthez közeli, Fejér megyei Tordast azért választották a „kísérlet helyszínének”, mert bonyolult vallási, társadalmi összetételű volt, egyben jelentős belső, csoportos és egyéni problémákkal küzdött a mindennapi gazdálkodásban. Budapestről viszonylag könnyen elérhető volt (ez szempont volt a tervezők, közreműködők részéről), így a látogathatósága is biztosítható volt.

A múlt megismerése, a kialakult struktúrák és a kiinduló állapot értékelése

A számbavétel Tordas alapadatainak ismertetésével kezdődött: nagyközség Fejér megye Váli járásában. Lakosai magyarok, számuk 1205. Vasútállomása Martonvásár, távolsága 4 km. Posta, táviráda helyben. A község földrajzi adottságai alapvetően jók, környezetében való fekvése, talajösszetétele, vízrajza, éghajlata előnyös, kedvező az intenzív mezőgazdaság számára. A korabeli magyar földrajztudomány eredményeit nagyrészt integrálták a község földrajzi helyzetének megfogalmazásakor. (Légi felvételeket is alkalmaztak a földrajzi helyzet teljes megismeréséhez.)

Az egész munka a falu történetének feltárásával kezdődött. Tordas Árpád-kori település volt, a mintafalu szempontjából története csak a tekintetben meghatározó, hogy a török

² A „HANGYA” Termelő-értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve című kiadvány (Budapest, 1923) részletesen dokumentálta a szövetkezeti mozgalom kialakulásának és fejlődésének folyamatát.

hódoltság időszakában pusztává vált, s mintegy 100 évig lakatlanként tartották számon. A falut Sajnovics Mátyás telepítette újra. (A Sajnovics család jelentős szerepet játszott a magyar tudománytörténetben is, különösen Sajnovics János.) Tordas története egyedi sajátosságokat is mutatott:

- a község magánföldesúri telepítés eredményeként jött létre,
- az 1713-ban megkötött „újratelepítési szerződésben” nem német, hanem felvidéki magyar telepesek érkeztek a „megülésre”,
- a telepes lét megkezdése nem volt egyszerű, gazdasági, jogi, társadalmi kérdések, perek egész sora jelent meg,
- az újratelepítéskor részben alkalmazkodtak a korábbi települési nyomokhoz, de még inkább a szűkebb környezet adottságaihoz, így nem sakktabla alaprajzú település jött létre, hanem soros beépítésű szalagtelkes.

Tordas újratelepítés utáni fejlődéstörténete a magyar falu modernizációs folyamatainak bonyolult keresztmetszetét adta. Minden országos szintű gazdasági, társadalmi, politikai változás természetesen „begyűrűzött” Tordasra. A modernizáció az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után részben felgyorsult, részben pedig a településen belüli társadalmi, gazdasági, szociális differenciálódás folyamatait erősítette fel.

Az ország első Hangya Szövetkezetének létrehozása után hat évvel, 1905 áprilisában Tordas is létrehozta saját szövetkezetét. A helyi szövetkezet fokozatosan három „üzletágra” (fogyasztási, értékesítő, termelő) tagolódott. A szövetkezet boltja már az első világháború előtt is a falu életének egyik lényegi elemévé vált. 1914-ben felépült a helyi szövetkezeti székház is, mely a falu egyik kultúra- és művelődésszervező intézményévé vált.

A falu helyi társadalma, az egyének családtörténeti „emlékezete” maga is bonyolult módon alakult: „Ha idősebb embereknél érdeklődünk származásuk iránt, színmagyar nevéuktől azt a választ kapjuk, hogy őseik tótok voltak. Ugyanakkor kimondottan tót nevű tiltakozik hasonló gyanúsítás ellen, mert ősei legjobb tudomása szerint magyarok voltak.”³ A lakosság vallási tagolódása (evangélikusok, katolikusok) a tót és magyar népesség egyidejű megjelenésére utaltak. A kutatás és a fejlesztés során az identitási kérdéseket folyamatosan a humán erőforrás részeként kezelték.

Tordas belső demográfiai folyamatai alapvetően nem tértek el az országos tendenciáktól, de a születések számának folyamatos csökkenése egyedi viszonyokkal is kapcsolatban volt. Nemcsak az első világháború deformációs hatása nyilvánult meg ebben, hanem a gazdasági korlátok egyre tudatosabb tudomásulvétele is. A Hangya a szövetkezeti mozgalom egyik céljaként fogalmazta meg a faluban a demográfiai folyamatok kedvezőbbé tételét.

A település életének egyik folyamatosan felvetődő kérdése a lakóházak építése, a mezőgazdasági létesítmények községen és telkeken belüli elhelyezése volt. A község hagyományos lakóházai sem a helybeliek, sem pedig a felmérést végző szakemberek szerint nem igazán képviseltek népi jelleget és értéket. Ugyanakkor Budapest közelsége miatt a két világháború között megjelentek a „városi lakóház-utánzatok”. Ezek a házak csak részben képviselték a modernitást a helyi környezetben, ugyanakkor jelentős erőforrásokat kötöttek le.

A nagy kérdés az volt, hogy a helyi mezőgazdasági tevékenységnek, a helyi iparosoknak, a helyi intelligenciának milyen a modern lakóház iránti igénye, hogyan lehet úgy

³ Uo. 89. o.

modernizálni a települést, hogy az megfeleljen lakó- és termelési funkciójának. A település belső fejlesztésének folyamatában a falu településmorfológiája, alaprajza kis mértékben folyamatosan módosult.

A falu foglalkozási szerkezetét az őstermelés határozta meg. A társadalom egyik gazdasági sajátosságaként fogalmazták meg, hogy a birtokos osztállyal szemben a mezőgazdasági cselédek és munkások alkották a többséget az őstermelők csoportjában. A falu birtokszerkezetében egyszerre van jelen az uradalmi nagybirtok és a gazdatársadalom is – és közepes nagyságú szerkezete. A vegyes szerkezet történelmi örökség, mely kiinduló adottságként jelent meg, illetve került számbavételre.

A Hangya létrehozta szövetkezeti mintagazdaságát a szövetkezeti mintafaluban. Nem nagy területen, de példát mutatott az okszerű és eredményes gazdálkodásra. A helyi gazdatársadalom nem minden tekintetben volt képes elszakadni a gazdálkodási hagyományoktól.⁴

A megoldásra váró feladatok a szövetkezeti átalakítási folyamat előtt

A tervezés második feladatát a megoldásra váró feladatok részletes, konkrét számbavétele jelentette. A helyzetfeltárás kiterjedt az általános községi, a népjóléti, a népművelődési, a mezőgazdasági, a vagyoni és szövetkezeti feladatok teljes körű számbavételére, a helyi adottságok és erőforrások megfogalmazására. A településen a helyi szereplőkkel is egyeztetett megoldásra váró feladatok széles spektruma jelent meg. Ezek egy része az „általános községi feladatok” közé volt sorolva (utak, fásítás, községépítés, egészséges ivóvíz biztosítása). Ezeket a feladatokat a község egészére kellett végiggondolni.

Külön részletezték a népjóléti (egészségvédelem, szövetkezeti népjóléti szervezet, egészséges táplálkozás, korszerű építkezés, korszerű otthon kialakítása, egészséges vízellátás, villamos energia használata) kérdéseket, így nagyon széles kört fogtak át.

A népművelődési feladatok között a gazdasági és szövetkezeti oktatás, az iskolaszövetkezet, a testnevelés és a leventeügy, a gazdakör és a könyvtár, a kultúrterem, a mezőgazdasági oktatás és a mintagazdálkodás került elő.

A mezőgazdasági és általános feladatok között sorolták fel a szövetkezeti major és mintagazdaságot, a földművelést, az állat- és baromfitenyésztést, a tollértékesítést, a gyümölcs- és szőlőtermelést, a méhészetet és a háziipart.

A vagyoni és szövetkezeti feladatok felsorolása is átfogóbb volt: biztosítási kérdések, általános szövetkezeti elvek helyi megjelenése, a fogyasztási, értékesítő- és termelőszövetkezeti, hitelszövetkezeti, tejszövetkezeti feladatok számbavétele és rögzítése.

⁴ A szövetkezeti mintafalu létrehozásáról nemcsak a Hangya anyagai számoltak be (a Hangya Újság szinte folyamatosan nyomon követte a kísérlet alakulását), de az országos sajtó is. A Magyar Nemzet 1938. december 16-i száma a 8. oldalon viszonylag részletes és korrekt információkat közölt a folyamat indulásáról és kibontakozásáról.

A szövetkezeti mintafalu kialakításának folyamatai

A történeti fejlődés felvázolása, a beavatkozás előtti alaphelyzet, a feladatok szinte mindenre kiterjedő felmérése után került sor a beavatkozási folyamat (Szövetkezeti munka – szövetkezeti mintafalu) programjának megvalósítására. A ma sokat emlegetett „helyi fejlesztés”, „helyi gazdaságfejlesztés”, „falufejlesztés” szempontjából ma is példa értékű lehet a program tudatos végrehajtása.

A községépítés-községcsépítés tekintetében a legelemibb feladat a közlekedési feltételek alapvető megjavítása volt. Részben központi támogatással, részben helyi erőből sor került a Tordas és Martonvásár közötti makadámút megépítése, a balatoni–budapesti főútra való bekapcsolódás megteremtésére 1941-ben. Büszkén jelezték, hogy az akkori ország 6500 települése közül mindössze 1335 rendelkezik minden szempontból megfelelő (a személy- és herfuvarozást elsőgítő) bekötőúttal.

Nemcsak a külső közlekedési kapcsolatokat javították meg alapvetően, hanem a község belső infrastruktúráját is fejleszteni, modernizálni kívánták. 965 méter járda építésével a község belső területét tették mindenkor tisztán, sár nélkül elérhetővé, használhatóvá. A falu többi részén majd a lakosok építik meg a saját járdájukat, a község gyarapodásának eredményeiből.

A belterület „zöldítését” és pormentesítését több száz diófa ültetésével oldották meg. A községbe bevezető út, a község belső útjai, sőt a cigánytelep is rövid idő elteltével zöldbe borult tavasztól őszig. (Viszont a cigányokat anyagi áldozatok vállalásával – a Hangya 2145 pengős és a megye 855 pengős hozzájárulásával – Bicskére telepítették át a faluból, mert nem illettek bele a szövetkezeti mintafalu koncepciójába, és nem tekintették őket „hangyaszorgalmúnak”.) Lényegesen megváltozott így a község külső megjelenése.

Felülről indított, de azonnal alulról továbbvitt társadalmi kezdeményezéseket (csoportképzéseket) indítottak el. A népjólét tudatos fokozásával, a közműveltség szintjének jelentős emelésével a helyi humántőke megerősítése volt az alapvető cél. Át kívánták alakítani, szövetkezetesíteni kívánták a helyi mikrotársadalmat. Öntudatos és igényes gazdátársadalmat akartak formálni, s ebben lényegi szerepet tulajdonítottak a nőknek. A helyi nőmozgalom szervezője az evangélikus lelkész (aki a helyi szövetkezet elnöke is volt egyben) felesége lett. Vallási különbség nélkül, a falu érdekében kívántak tevékenykedni. A korszak egésze szempontjából volt üzenete annak, hogy a nők a helyi társadalmi mozgalom lényeges szereplőivé váltak. Tevékenységükhöz külső és belső támogatása számíthattak.

A helyi egészségfejlesztés kiemelt szerepet kapott. A belügyminisztérium – tekintettel a faluban folyó szerteágazó munkára – zöldkeresztes központtá jelölte ki Tordast. A faluban szövetkezeti egészségházat, azzal egybeépített napközi otthont hoztak létre, mely közvetve a nők munkába állását is elősegítette. A körorvos hetente egyszer gyermek- és terhesrendelést tartott. Az egészséges táplálkozás tudatosítása, gyakorlati bevezetése a napközis ellátásba élesen ütközött a tradicionális étkezési szokásokkal.

A Hangya családi házak és munkásházak „alaptípusait” dolgoztatta ki országos el-képzések keretében. A Hangya-házak korszerű anyagokból, hosszú távra épültek az ország néhány pontján, de csak kis számban. Tordason sem a házat építők, sem pedig a kivitelező mesterek nem fogadták szívesen az ingyenes tervrajzokat. Attól tartottak, hogy a modern, egészséges ház sokba kerül. Így az 1938–1942 között helyben felépült házak „még nem olyanok, hogy azokat kedvünk és tervünk szerinti követendő példaként fényképekben

bemutassuk”.⁵ Ennek ellenére a Hangya úgy vélte, hogy a saját építkezései révén hatott a helyi építkezési folyamatokra. A tervbe vett szövetkezeti építkezések „helyi egyeztetései után” úgy döntöttek, hogy Tordason a szövetkezeti építkezések során a tömbházaktól tartózkodni kell, Tordas helyi társadalma nem fogadja el ezeket.

A Hangya a magánházak építésétől várta azt, hogy a helyiek el fogadják a családi házakra vonatkozó javaslatukat. „A főútvonalon épül meg ez a ház. Tudjuk, szépsége és alkalmassága miatt követendő példa lesz.”⁶ A házak ajánlott terveinek dokumentációja mellett (négy alaptípus, több változattal) a szövetkezet 6-féle kerítéstervet is köröztetett a faluban. A háborús nehézségek fokozódása, a pénzszüke miatt ezekre mérsékelt helyi igény fogalmazódott meg. Nemcsak a községre, a házakra, hanem a házak berendezésére is kiterjedt a szövetkezeti figyelem, illetve a tervezés. A berendezési tárgyak (bútorok) célszerűsége (beépített bútorok) a falusi háztartás modernizálását szolgálta. (Ugyanakkor az uniformizált struktúrákban való gondolkodás – a változatok ellenére – a „tömegtermelés előnyeinek a kihasználása” szinte az 1950-es évekre emlékeztet.)

Az egészséges ivóvízzel való ellátás kardinális kérdésként vetődött fel. A falu egésze nem rendelkezett ivóvízellátással, csak a szövetkezet által megépített új létesítmények kaptak egészséges ivóvizet a saját maguk által fúratott kutakból. A szövetkezet a saját ingatlanai esetében gondoskodott a zárt szennyvízelvezetésről is.

A műveltség fokozása érdekében a szövetkezeti oktatás kiszélesítése mellett döntött a szövetkezet. Az oktatás során filmvetítésekkel mutatták be a Hangya országos rendszerét, tevékenységének minden elemét. Az országos ismeretet és folyamatokat helyben kívánták kibontakoztatni, adaptálni. Ebben a Hangya körzetvezetője, illetve gazdaköri előadásai játszottak fontos szerepet.

Az elemi iskolában fogyasztási, termelő és értékesítő iskolaszövetkezetet alapítottak, hogy a gyermekek kis koruktól kezdve megismerjék a mezőgazdasági tevékenységet és a szövetkezeti mozgalmat. Úgy vélték, hogy a jövő a szövetkezeti mozgalomé, ennek érdekében a gyermekeket szövetkezeti szellemben és értékrendben kell szocializálni. A korszak közvetlen „jelenlétét” hozta a szövetkezeti leventeotthon felépítése. A háborúra nemcsak a fiúkat, hanem a lányokat (leventelányok) is fel kívánták készíteni. Emellett a lányok felkészítésében kitüntetett szerepet kapott a gazdaasszonyi és anyai szerepre való felkészítés.

A műveltségi szint emelésének kitüntetett terepe lett a gyakorlati mezőgazdasági oktatás szinte mindenre történő kiterjesztése. A szövetkezet telepet épített fel a Martonvásárra vezető úton. Ennek épületei korszerűek, infrastrukturális ellátottságuk magas szintű volt. Az oktatásban részt vevők saját otthoni környezetükhöz képest más minőségű feltételekkel ismerkedhettek meg.

A mintafalu fejlesztésének egyik sajátos következménye volt, hogy a szövetkezeti telepen dolgozó cselédek a számukra megépített korszerű cselédházakban jobb minőségű lakókörnyezetben éltek, mint Tordas gazdacsaládjainak többsége.

A modernitás rendszerjellegű épülésének elemei között (a gazdálkodás, a lakókörnyezet korszerűsítése, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, az egészséges ivóvízzel való ellátás kiszélesedése) mellett lényegi szerepet játszott a villamos energia szélesebb körű használatának lehetővé tétele. A gazdák a saját jövedelmeikhez képest folyamatosan magasnak találták

⁵ Uo. 327. o.

⁶ Uo. 328. o.

az árat, ennek ellenére folyamatosan nőtt a bekapcsolt házak száma. A szövetkezet a maga ingatlanjainak teljes körét villamosította, így mintegy „világító ablakot mutatott” a falu minden lakosa számára.

Tordas elsőként csatlakozott a vitéz Surányi Unger Tivadar egyetemi tanár által elindított és szervezett „villamos mintafalu” országos mozgalomhoz, amely a vidék és falvak villamosításának felgyorsítását tűzte ki célul, a „jó gyakorlatok, minták és példák” bemutatásával.

A megvalósított szövetkezeti beruházások (mintatelep, mintamajor, mintagazdaság) jelentős mértékben kihatottak a helyi földművelés, állattenyésztés, baromfityényszerítés, a tollértékesítés, a méhészet és a háziipar eredményességének a javulására. A szövetkezet – központi támogatással – jelentősen előre lépett Tordason a fogyasztási, az értékesítő és a termelőszövetkezeti ágak kiépítésében, az új szövetkezeti székház felépítésével a falu motorjává vált. A hitelszövetkezet és a tejszövetkezet megtette az első lépéseit.

Tordas szövetkezeti mintafaluvá vált a korabeli lakosok és szövetkezeti vezetők szerint, de különleges létesítmények is létrejöttek, amelyek nem feltétlenül válhattak a későbbiekben általánossá.

A község modernizációs kísérlete felkeltette az érdeklődést mind az országon belül, mind pedig külföldön. A települést – alapvetően a Hangya Központ által is tudatosan szervezve – folyamatosan látogatták a különböző magyar szövetkezeti és társadalmi mozgalmak képviselői. Magas szintű (agrárminiszteri, államtitkári) külföldi delegációk érkeztek szinte folyamatosan, elemezték a mintafalu másutt is hasznosítható eredményeit.

A szövetkezeti mintafalu fejlesztési sikereinek továbbvitele: mintajárás program

A Hangya (részben Tordas fejlesztési-fejlődési eredményei alapján) a földművelésügyi minisztérium és Komárom megye vezetésének támogatásával, Magyary Zoltán egyetemi tanár, a Magyar Közigazgatási Intézet igazgatójának a kezdeményezésére és közreműködésével a megye két járását (tatai, gesztesi) szövetkezeti mintajárassá kívánta fejleszteni 1942-től. A Hangya vezetése úgy vélte, hogy a tordasi siker továbbvihető járási szintre is.

„A mintajárás létesítésének kitűzött célja, hogy a közigazgatás a tudománnyal és a gyakorlati gazdasági élettel, valamint a szövetkezéssel összefogva oldja meg azokat a kérdéseket, amelyek a két járásban felmerülhetnek” – fogalmaztak az induláskor.⁷ A munka indulásaként a Hangya vetőmagtisztító gépeket, sárgarépaszárító üzemet segített létrehozni, keltetők telepítését készítette elő, s megkezdte Tatán a Szövetkezeti Népfőiskola építését. Minden községben megalakult a gazdakör a Faluszövetség keretében, a Hangya szerelte fel a közösségi helyeket rádióval, könyvtárral, fizetett elő gazdasági lapokra.

A munka tervszerű irányítására létrehozták a Komárom megyei Szövetkezeti Mintajárás Bizottságot, s elkészítették működési szabályzatát. A bizottság elnöksége kapta azt a feladatot, hogy részletesen kidolgozza a szövetkezeti mintajárás fejlesztés mindenre kiterjedő irányelveit, összeállítsa és egyeztesse a mintajárás fejlesztés hosszú távú és rövid lejáratú fejlesztési folyamatait.

⁷ Uo. 442. o.

Összegzés

A „minta” kérdése részben általános (milyen mintákat követhet az ország, melyek azok a mástutt megfogalmazott értékek, megalapozott társadalmi, gazdasági, politikai struktúrák, melyek Magyarországon sikeresen adaptálhatóak), részben pedig konkrét jelleggel fogalmazódott meg az országban (mintaiskola, mintatanya, mintaház, mintafalu, mintaváros). Az állam a mintául szolgáló tanyasi iskolák rendszerének kiépítését jelentős anyagi erőforrásokkal támogatta.

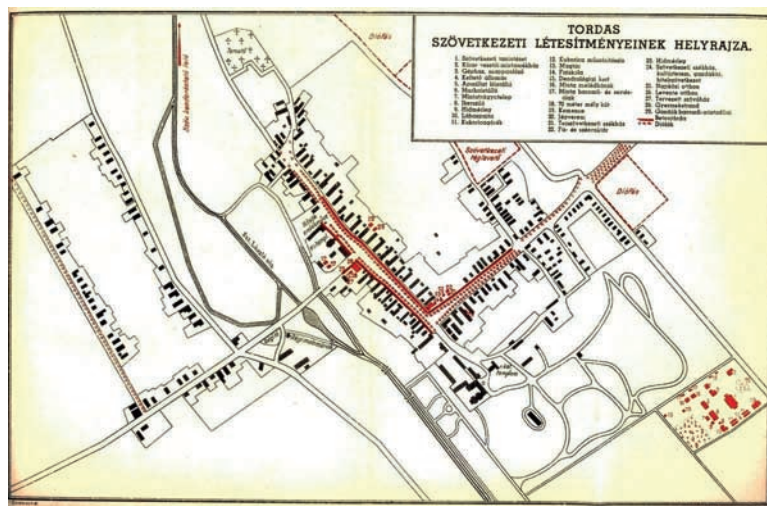
Tordas, „a szövetkezeti mintaközség” kiépítése a Hangya Szövetkezet „saját vállalkozása volt (1. ábra). Már a munka indulásakor világos volt mindenki számára, hogy külső erőforrások, külső innováció és magas szintű tudás nélkül csak nehezen és nagyon hosszú idő alatt fog modernizálódni a magyar falu.



1. kép

Tordas a szövetkezeti mintafalu „faluképeslapja”

A magyar falunak nem agrárrollóra, hanem pozitív redisztribúcióra van szüksége ahhoz, hogy meginduljon a belső gazdasági, társadalmi, infrastrukturális modernizáció útján. A település szövetkezeti mintaközséggé alakítása az eredeti adat-felvételezéstől a helyi gazdatársadalom meggyőzésén át a kiviteli tervek elkészítésén keresztül széles, valódi társadalmi egyeztetések kertében indult meg, illetve folyt. (1. kép).



1. ábra

Tordas szövetkezeti „átépítésének” eredményei

Végeredményben Tordas nem előzte meg korát, hanem a 20. század első fele vidéki magyar modernizálásának egy sajátos esetét, sikeres kísérletét képviselte. Nem a tordasiakon, nem a Hangya mozgalmon múltott, hogy a minta nem válhatott tömegesen példává. Az államszocialista időszak szövetkezeti mintafalvai más értékrend mellett formálódtak.

Irodalomjegyzék

- A „HANGYA” Termelő-értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. A „HANGYA” saját kiadása, Budapest, 1923.
- Elek P. és a Pro Cristo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének Tagjai: *Elsüllyedt falu a Dunán-túlön. Kemse község élete*. Gróf Teleki Pál előszavával. Sylvester Nyomda, Budapest, 1936.
- Fodor F.: *Az elnemsodort falu (Tenke)*. Athenaeum, Budapest, 1940.
- Fél E.: *Kocs 1936-ban*. Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1936.
- Janó Á.: *Hajdúvid (Egy szocialista falu kialakulása)*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 4. Debrecen, 1963.
- Magyari M.: *Tanyaközpontból szocialista falu (Ebes a helyi sajtóban). Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009, 119–132. o.
- Némedi D.: *A népi sociográfia, 1930–1937*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Szabó D.: *Az elsodort falu*. Táltos Kiadó, Budapest, 1919.
- Tordas Önkormányzat honlapja*, www.druss42.hu/tordas/
- Wünscher F.: *Tordas, a Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu*. Csáthy Ferenc kiadványa, Debrecen–Budapest, 1943.